

**РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ:
ЛОГІСТИЧНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА СУДОВО-МЕДИЧНІ ПИТАННЯ****WAR CRIMES INVESTIGATION:
LOGISTICS, FORENSIC SCIENCE AND MEDICAL ISSUES**

Дуфенюк О.М., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Інститут з підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

Протидія агресору відбувається не лише на полі бою, але й на геополітичному, дипломатичному, економічному, інформаційному та інших рівнях. Важливим є правовий «фронт» слідчих, прокурорів, криміналістів, судових медиків та інших фахівців, які докладають зусилля у надскладних умовах для забезпечення якісного документування фактів порушення міжнародного гуманітарного права. Іманентною метою статті є створення передумов для оптимізації цієї діяльності. Фактична мета полягає в експлікації ключових логістичних, криміналістичних та судово-медичних питань забезпечення досудового розслідування воєнних злочинів, вчинених на території України. Структура статті охоплює кілька підрозділів. Перша частина проливає світло на окремі концептуальні питання термінології. Друга частина презентує сутність логістики розслідування воєнних злочинів, компоненти логістичної системи постачання та розподілу ресурсів за низкою напрямків. У третій частині виокремлено основні напрямки використання криміналістичних та судово-медичних знань під час розслідування воєнних злочинів. У четвертій частині викладено окремі практичні аспекти роботи криміналіста та судово-медика у «польових умовах». У висновках підкреслюється, що відсутність донедавна практики розслідування воєнних злочинів зумовила відхід на другий план фахових дискусій проблематики їх розслідування. Натомість сьогодні існує запит правоохоронної системи на (1) формування спеціалізованих методик розслідування окремих воєнних злочинів; (2) застосування системного підходу до логістичного забезпечення кримінального провадження; (3) вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів використання криміналістичних та медичних знань при збиранні доказів воєнних злочинів, розширення практики створення спільних слідчих груп, залучення іноземних фахівців *ad hoc*; (4) розробку засад планування розслідування воєнних злочинів, оптимізацію роботи з особистісними, речовими, цифровими та документальними джерелами криміналістичної інформації; (5) розробку алгоритмів дій на специфічних місцях (місцях масштабних руйнувань, масових вбивств, масових поховань і т. д.), де потрібні особливі навички та особливі форми взаємодії слідчих, експертів, криміналістів, судових медиків та інших фахівців.

Ключові слова: розслідування, воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, логістика, криміналістика, судова медицина, докази.

Counteraction to the aggressor takes place not only on a battle-field but also on the geopolitical, diplomatic, economic, informative and other levels. The legal "front" of investigators, prosecutors, forensic scientists, medical experts and other professionals is also important. They work in extremely difficult conditions in order to ensure high-quality documentation of humanitarian law violations. The latent purpose of this article is to create the preconditions for optimization of this activity. The actual goal is to clarify the key logistical, forensic and medical issues of ensuring the pre-trial investigation of war crimes committed in Ukraine. The article structure includes several sections. The first part gives some conceptual theses on terminology. The second part presents the essence of the logistics of the war crimes investigation; the components of the logistics system of supply and distribution of different resources during the investigative phase of a case. The third part shows the areas, where forensic science and medical knowledge can be used. The fourth part outlines some practical aspects of the work in the "field". The conclusions emphasize that the lack of practice of war crimes investigation has led to the result that the topic of investigation process has become beyond the scope of professional discussions. Instead, today there is a request from the law enforcement (1) to develop specific guidelines of war crimes investigating; (2) to apply systematic approach to logistical support of criminal proceedings; (3) to study and implement best foreign experience and international standards of collecting evidence; expanding the practice of involving joint investigation teams, foreign experts *ad hoc*; (4) to develop planning principles of war crimes investigation, optimization of work with personal, material, digital and documentary sources of evidence; (5) to develop special algorithms of action in particular places (large-scale destruction, mass murders, mass graves and other places), where special skills and special interaction between investigators, forensic scientists, medical experts and other specialists are required.

Key words: investigation, war crimes, international humanitarian law, logistics, forensic science, forensic medicine, evidence.

Постановка проблеми. Події лютого 2022 року розділили життя на «до» і «після» не тільки для України, але й для усього цивілізованого, демократичного світу. І хоча насправді гібридна війна триває вже восьмий рік, тільки тепер в нашому буденному мовленні, у засобах масової інформації, у соціальних мережах, у виступах лідерів думок та політиків стали звичними терміни «воєнні злочини», «геноцид», «порушення законів та звичаїв війни», «кримінальний трибунал» і т. д. В історичному контексті ми всі сьогодні є свідками того жаху, який тягне за собою агресивна війна. Втім у юридичному контексті ще вельми багато треба докласти зусиль, аби стало можливим припинення винних до кримінальної відповідальності, відшкодування втрат, відновлення справедливості.

Перед системою органів досудового розслідування, прокуратури постають нові виклики, пов'язані із необхідністю швидкого, всебічного та якісного документування, збирання доказової бази масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких доводиться розслідувати вперше в умовах відсутності напрацьованих спеціалізованих методик. Вкрай

важко знайти у науковій доктрині комплексні праці, які б висвітлювали цю проблематику з позиції криміналістичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилену увагу до воєнних злочинів приділяють фахівці кримінального права. Так, на рівні дисертаційної роботи В. Мирнова здійснила аналіз проблем встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни [1]; І. Колотуха вивчав інститут кримінальної відповідальності фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права [2]; С. Мохончук працював над концептуалізацією удосконалення кримінально-правової охорони миру та безпеки людства з урахуванням міжнародно-правових зобов'язань нашої держави, а також досвіду зарубіжних країн [3]; М. Піддубна досліджувала процес імплементації норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини до законодавства України [4] та ін. До теоретичного осмислення різних аспектів правової кваліфікації воєнних злочинів, розмежування воєнних та військових злочинів, імплементації міжнародних стандартів у цьому напрямку доклали зусилля Т. Садова, В. Репець-

кий та В. Лисий, Н. Мадзігон, М. Сірант, С. Кучевська, В. Попович та ін.

Утім, як слушно зауважив І. Красницький, до 2014 р. норми кримінального права України про воєнні та інші міжнародні злочини взагалі були «мертвими» і не застосовувалися правоохоронними органами [5]. Відтак цілком закономірно питання криміналістичного забезпечення розслідування, процесу доказування, тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій та прийняття процесуальних рішень у кримінальних провадженнях за такими «мертвими» статтями опинилися на узбіччі кримінально-процесуальної та криміналістичної науки та практики. Поодинокими є публікації, в яких розкриваються окремі питання досудового розслідування воєнних злочинів (О. Батюк та С. Дмитрів (не зважаючи на той факт, що у назві статті вживається поняття «військові злочини») у тексті статті йдеться саме про «воєнні злочини») [6], О. Кравчук та М. Бондаренко [7], О. Червякова [8]).

Мета статті полягає в експлікації ключових логістичних, криміналістичних та судово-медичних питань забезпечення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами вчинення воєнних злочинів на території України. Новизна дослідження полягатиме у визначенні сутності логістики розслідування та основних компонентів логістичної системи, визначенні основних напрямків використання спеціальних криміналістичних та судово-медичних знань, а також окресленні з урахуванням зарубіжного досвіду окремих питань практики застосування таких знань у «польових умовах» при розслідуванні злочинних порушень міжнародного гуманітарного права.

Виклад основного матеріалу. Термінологічні акценти. Поняття «воєнного злочину» відсутнє в Кримінальному кодексі, але воно є фундаментальним у міжнародному гуманітарному праві. У науковій доктрині сформувалися чотири концептуальні підходи, які відображають погляди щодо співвідношення понять «військові злочини» та «воєнні злочини»: 1) вживання поняття «військові злочини» та «воєнні злочини» як синоніми (О. Батюк, С. Дмитрів) [6]; 2) розуміння поняття «воєнного злочину» як більш загального поняття, що охоплює поняття і «військових злочинів» (М. Піддубна) [4, с. 7]; 3) розуміння поняття «військових злочинів» як більш загального поняття, що охоплює поняття і «воєнних злочинів» (Н. Мадзігон) [9, с. 199]; 4) розмежування понять «військові злочини» та «воєнні злочини» з огляду на різний об'єкт правопорушення (А. Кориневич, О. Червякова) [8, с. 154]. Основним аргументом останнього підходу є наступне: військові злочини посягають передусім на встановлений порядок несення військової служби, а воєнні злочини є порушеннями норм гуманітарного права, завдається шкода глобальним об'єктам, якими є мир та безпека людства, міжнародний правовий порядок.

Не вступаючи в академічні дебати, слід зазначити, що більш переконливою видається остання позиція. Відтак далі при вживанні поняття «воєнних злочинів» йтиметься саме про порушення норм міжнародного гуманітарного права, тобто злочинів проти миру та безпеки людства, міжнародного правового порядку (розділ XX КК України, хоча, зауважимо, у Римському статуті вживається поняття злочину проти людяності), вчинені комбатантами країни-агресора.

З урахуванням Гаазьких та Женевських конвенцій, додаткових протоколів, Римського статуту Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних документів на практиці до таких злочинних діянь відносяться: навмисні вбивства цивільного населення, катування і нелюдське поводження (у тому числі біологічні експерименти), навмисне спричинення важких страждань, серйозного каліцтва, згвалтування; незаконне знищення, привласнення майна, що воно не викликано військовою необхід-

ністю; здійснення нападів невибіркового характеру, коли відомо, що такий напад буде причиною великої кількості смертних випадків та поранень серед цивільного населення; депортація чи переміщення населення окупованої території; напади на об'єкти культурно-історичної спадщини, викрадення осіб, обстріли гуманітарних місій, евакуаційних коридорів та ін. Диспозиції відповідних статей кримінального законодавства не дають вичерпного переліку таких злочинних дій і навряд чи це під силу зробити, адже як стверджують В. Репецький та В. Лисик, можна виділити близько сотні окремих складів злочинів, які можна вважати воєнними [10, с. 122]. Бланкетні норми у ст. 438–440 КК України, які відсилають до міжнародних договорів, дають достатньо широкі можливості для правової кваліфікації. Разом з тим на спеціальному веб-ресурсі (<https://warcrimes.gov.ua>), створеному Офісом Генерального прокурора разом з українськими та міжнародними партнерами для документування воєнних злочинів, викладено перелік найбільш поширених порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених на території України. Станом на квітень 2022 р. у ЄДР зареєстровано близько 6000 таких кримінальних правопорушень.

Очевидно, що кожен окремих вид порушення міжнародного гуманітарного права потребує розроблення окремої криміналістичної методики розслідування із застосуванням ситуативного підходу та впровадженням стандартів процесуальної, криміналістичної, експертної діяльності.

Логістика розслідування воєнних злочинів. Розслідування воєнних злочинів пов'язане із цілою низкою викликів: *безпекові* (деокупована територія залишається небезпечною, слідчим групам доводиться діяти в умовах підвищеного ризику швидкої зміни обстановки, наявності вибухонебезпечних об'єктів, загроз обстрілів, обвалів, руйнувань будівель та споруд, пошкодження мереж і т. д.); *логістичні* (необхідність забезпечення постачання та розподілу значних і багатоманітних ресурсів, планування та організації роботи, у тому числі залучення іноземних фахівців, створення міжнародних спеціалізованих груп фахівців і т. д.); *тактичні* (значна кількість епізодів; значна кількість свідків, потерпілих, слідів на місці події, речових доказів; значна частина свідків, потерпілих евакуйовані, викрадені і т. д.; загроза повторного травмування допитуваних осіб); *комунікаційні* (в умовах значного суспільного резонансу та уваги міжнародної спільноти до фактів порушення міжнародного гуманітарного права важливе налагодження як внутрішньої відомчої так і зовнішньої комунікації); *геополітичні* (державо-агресор відмовляється дотримуватися норм міжнародного права, протидіє розслідуванню, знищуючи сліди, документи, поширюючи неправдиву інформацію і т. д.).

Якщо ресурсне забезпечення на рівні окремого територіального органу в часи миру часто потребувало покращення, то в умовах воєнного стану, в умовах необхідності документування масових злочинів, в умовах значних територій «ураження», сотень вбитих, поранених, згвалтованих, викрадених, катованих потерпілих – в цих умовах це питання стає одним із ключових.

Отже, без претензії на вичерпність та досконалість визначення логістикою розслідування пропонуємо вважати систему планування, організації, управління та контролю процесами постачання та розподілу ресурсів (фінансових, технічних, матеріальних), залучення персоналу, охорони об'єктів (місце події, місце зберігання речових доказів і т. д.), забезпечення виконання функцій кожним підрозділом зокрема та налагодження взаємодії між ними, внутрішньої (відомчої) та зовнішньої комунікації, створення баз даних, впровадження технологічних, операційних процесів, транспортування тощо. Усі ці дії об'єднані спільною метою – забезпечити оптимальний режим роботи, високу ефективність документування

злочинів, збирання доказів та прийняття процесуальних рішень, і такий спосіб гарантувати виконання завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини на території України, відновлення верховенства права та справедливості.

Для виконання завдань у «польових умовах» у місцях, які звільнені від окупації, потрібне розгортання спеціальної *логістичної системи*, яка передбачає постачання та розподіл ресурсів за наступними напрямками:

- *залучення персоналу* (слідчих, інспекторів-криміналістів, спеціалістів-вибухотехніків, трасологів, судових медиків, оперативних працівників, водіїв, персоналу для забезпечення охорони і т. д.), його перевезення, розміщення, проживання, харчування, оплати відрядження тощо;

- *спеціалізований транспорт та забезпечення його паливом* (мікроавтобуси для переміщення слідчих груп, перевезення криміналістичної техніки, вилучених доказів, пересувні криміналістичні лабораторії, землерийна техніка, мобільні рефрижератори для транспортування трупів до пунктів проведення судово-медичних розтинів тощо);

- *техніко-криміналістичні засоби*, призначені для відеозйомки, фотозйомки під час слідчих (розшукових) дій, забезпечення аерозйомки за допомогою БПЛА, упакування речових доказів, вилучення об'єктів, проведення досліджень у «польових умовах» і т. д.;

- *спеціальний одяг та допоміжні засоби* (захисні костюми, рукавички, взуття, респіратори тощо), намети та укриття тимчасових пунктів збирання доказів на випадок дощової погоди, засоби встановлення фізичної огорожі місця події, засоби захисту криміналістично значущих об'єктів від пошкодження тваринами;

- *інше обладнання* (техніка для підготовки процесуальної документації, картографічні матеріали, засоби встановлення геолокації місця події, обладнання для перевірки територій та знешкодження потенційно небезпечних вибухових об'єктів, спеціальне судово-археологічне, рентгенівське, освітлювальне, вимірювальне та інше обладнання, засоби комунікації).

Досвід логістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів українські правоохоронні органи набувають тільки сьогодні, однак міжнародна спільнота вже напружувала у цій сфері цілу низку стандартів та методичних рекомендацій, багато з яких опубліковані англійською мовою. Йдеться про Борнмутський протокол про захист та розслідування фактів масових поховань [11]; Криміналістичний посібник для розслідування, вилучення та аналізу людських скелетних останків [12]; Посібник для допомоги розслідування міжнародних злочинів [13]; Порадник щодо розслідування воєнних злочинів проти людяності та злочину геноциду у Боснії та Герцоговині [14] та ін. З огляду на сказане, важливо забезпечити доступ до інформації методичного характеру (переклад, узагальнення, розповсюдження методичних матеріалів), проводити спеціальні інструктажі перед початком роботи слідчих груп на місцях, за можливості проводити спеціалізовані короткострокові тренінги, аби ефективно налагодити процес, уніфікувати процедури збирання доказів. Особливо актуальним це питання постає в тому випадку, коли на місці події працюють слідчі групи із залученням контингенту іноземних фахівців, правників та експертів *ad hoc*, у зв'язку з чим потрібно виробити певні єдині уніфіковані для всіх стандарти роботи.

Доречно зауважити, навіть у мирний час судово-медичні експерти сигналізували про значну завантаженість як одну із проблем в регулюванні організації судово-медичних експертиз в Україні. Проведене соціологічне опитування Є. Ковалевською показало, що 90 % опитаних медичних експертів вказали на цей недолік [15, с. 14]. Не викликає сумніву, що при розслідуванні воєнних злочинів навантаження на експертів суттєво зростає і це стосу-

ється не тільки судових медиків, а тому слушним виходом із складної ситуації є організація спеціальних тимчасових місій, які можуть відбуватися на підставі укладених спеціальних міжнародних угод про взаємну правову допомогу і співробітництво, як це було реалізовано в рамках Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, коли спеціально створені датсько-шведські групи експертів працювали у Косово у 1999 р. Проведені розтини 308 тіл підтвердили, що найбільш поширеною причиною смерті були вогнепальні ушкодження [16].

Перші прецеденти маємо вже сьогодні і в Україні. До прикладу, у квітні 2022 р. до України прибув підрозділ технічних та наукових жандармів спеціальних служб Франції (судово-медичні експерти, експерти з балістики, вибухотехніки, експерти з питань ДНК-аналізу, експерти з дактилоскопії, фахівці з огляду місця злочину, помічники слідчих) для надання допомоги під час розслідування воєнних злочинів на території Київської області. Місія прибула разом із власною мобільною ДНК-лабораторією та необхідним обладнанням для організації огляду тіл та їх упізнання [17]. Тісною є співпраця між Офісом Генерального прокурора та Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду, працює спільна слідча група, утворена Україною, Литвою та Польщею [18]. Важливу роль у цих процесах відіграє універсальна юрисдикція щодо початку кримінального провадження та переслідування за воєнні злочини, що уможливило звернення понад 40 країн до Гаазького суду у зв'язку з фактами порушення міжнародного гуманітарного права на території України. Ближчим часом прогнозується тільки посилення тенденції об'єднання міжнародної спільноти та оптимізації співпраці не тільки на дипломатичному, економічному, гуманітарному фронті, але й у сфері документування доказів воєнних злочинів.

Напрями використання криміналістичних та судово-медичних знань. Криміналістична та судово-медична наука мають понад столітню історію «служіння правосуддю» і сьогодні залишаються ключовими «постачальниками» якісної доказової інформації, що уможливорює перспективність притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів. У таких провадженнях *криміналістичні знання можуть бути використані у наступних напрямках:*

- для планування розслідування воєнних злочинів, висування версій, оцінки слідчих ситуацій та відповідного прийняття рішень щодо методики розслідування, застосування сил, засобів, ресурсів, забезпечення залучення фахівців певних галузей, забезпечення діяльності слідчих груп;

- для ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій (оглядів, ексгумації трупів, пред'явлення для впізнання, допитів свідків та потерпілих);

- для ефективного застосування техніко-криміналістичних засобів збирання доказової інформації, слідів злочину (вогнепальних ушкоджень, дії вибухових пристроїв, трас, нашарувань, речовин тощо), речових доказів; отримання порівняльних зразків; підготовки додатків до протоколів слідчих (розшукових) дій, проведення фото-, відеофіксації, упакування вилучених об'єктів тощо;

- для отримання «наукових доказів» в ході проведення судових експертиз (балістичних, матеріалознавчих, трасологічних, біологічних, хімічних, вибухотехнічних, пожежнотехнічних, експертиз відеозаписів, комплексних та ін.);

- для аналітичної роботи з формування, узагальнення, дослідження та використання великих баз даних, у тому числі з відкритих джерел цифрової інформації.

Знання судової медицини можуть бути використані у наступних напрямках:

- для надання допомоги слідчому, прокурору під час проведення оглядів трупів на місці події, опису у протоках слідчих дій тілесних ушкоджень, вогнепальних ушкоджень, опіків, інших патологій і травмувань у від-

повідності з анатомічними даними будови тіла людини та спеціальною медичною термінологією;

для надання допомоги під час ексгумації трупів, зокрема з місць масових поховань («братських могил»), проведення їх огляду;

для проведення судово-медичних експертиз трупів (аутопсії), визначення причин смерті, тривалості помертвого періоду, характеру, механізму утворення та локалізації тілесних ушкоджень, їх розмір, форму, кількість, напрям та інших питань; експертиз при звалтуваннях, ідентифікації осіб за їх останками, досліджень об'єктів зі слідами біологічного походження, токсикологічних, комплексних медико-криміналістичних та інших досліджень;

для участі під час проведення освідчування з метою отримання біологічних зразків у справах про звалтування, підозри застосування хімічної зброї, отруєнь, спровокованих забрудненням довкілля через активні бойові дії тощо;

для участі за необхідності під час допиту неповнолітніх осіб, особливо тих, які стали свідками або потерпілими від насильства.

Не зважаючи на продемонстровану вище умовну галузеву сепарацію, спільні цілі та процесуальна основа діяльності зумовлюють значний ступінь конвергенції криміналістичних та медичних знань, особливо коли йдеться про роботу безпосередньо на місці виявлення трупів, вилучення об'єктів для ідентифікації осіб, визначення природи ушкоджень, нашарувань інших речовин на тілі потерпілих тощо. Ці спеціальні знання входять до сфери досліджень комплексної галузі – медичної криміналістики [19, с. 215–216].

Варто пам'ятати, що запорукою ефективного розслідування є узгодження дій та налагодження оперативного взаємного інформування між слідчими та судовими експертами, адже те, що є результатом діяльності одного, стає відправною точкою для діяльності іншого [20, с. 235].

Окремі питання практики використання криміналістичних та судово-медичних знань в «польових умовах». Досвід закордонних колег доводить важливість підготовки ретельного плану розслідування воєнних злочинів, що має визначати:

- стратегічні цілі розслідування, інформацію, яка є необхідною для досягнення цілей, а також джерела такої корисної інформації (формується, так звана, матриця доказів);

- деталізацію конкретних злочинів та потенційних підозрюваних, перелік нормативно-правових актів, які порушено конкретними діями комбатантів;

- інформацію про завдання, які треба вирішити, які процесуальні дії виконати під час, які ресурси, які необхідні для їх виконання, хто буде їх виконувати, якою має бути послідовність виконання процесуальних дій;

- інформацію про періодичність та спосіб комунікації між слідчими, прокурорами, аналітиками, іншими учасниками досудового розслідування;

- інформацію про оцінку ризиків, які можуть постати перед слідчими та прокурорами [14, с. 144, 184–185].

Для документування фактів військової агресії проти цивільного населення необхідно встановити: час, місце, територію ураження, засоби і методи, які використовувалися під час нападу; кількість постраждалих осіб та їх демографічні характеристики (вікові, групові); характеристику злочинних дій щодо постраждалих під час нападу (захоплення заручників, створення «фейкових» органів державної влади та місцевого самоврядування, затримання, катування, звалтування, вбивства осіб тощо); підтвердження фактів дискримінаційного характеру і т. д. *Для підтвердження факту, що воєнні злочини є поширеною, системною практикою необхідно встановити:* кількість епізодів злочинних діянь; наявність сталих злочинних

моделей дій; наявність логістики та залучених ресурсів; кількість постраждалих; наявність публічних заяв, пов'язаних з фактами нападів; наявність плану чи політики, спрямованої проти цивільного населення; засоби і методи військових атак; передбачуваність наслідків; повторюваність та координуваність дій, що приводить до одного і того ж результату; зміна етнічної, релігійної, расової чи політичної структури населення; створення нових «фейкових» політичних чи військових адміністративних структур у регіоні; застосування дискримінаційних процедур тощо [14, с. 75, 78].

Можна визначити чотири основні групи джерел значущої інформації про воєнні злочини: *особистісні джерела* (показання свідків, потерпілих, підозрюваних (полонених) про обставини події); *речові джерела* (матеріальна обстановка, місця руйнувань, залишена техніка, речі, зброя, боєприпаси, вибухонебезпечні об'єкти, які не детонували, фрагменти боєприпасів, трупи з ознаками насильницької смерті; сліди біологічного походження у випадках катувань, звалтувань; матеріали та речовини (грунти, вода тощо), що засвідчують факти застосування забороненої зброї, факти забруднення екосистеми небезпечними речовинами тощо); *цифрові джерела* (матеріали фото-, відеофіксації подій, дані електронних, комп'ютерних та телекомунікаційних мереж, дані геолокації засобів, оснащених GPS-маяками, дані з відкритих джерел цифрової інформації і т. д.); *документальні джерела* (протоколи, розпорядження, накази, розпорядження, плани проведення військових операцій, замовлення на постачання, особисті документи комбатантів, фінансові документи тощо).

Розслідування на початковому етапі охоплює кілька фаз: *фаза допитів* (свідків, потерпілих); *фаза оглядів* (огляди місцевості, будівель та споруд, трупів, місць «масових поховань», речових доказів, освідчування); *фаза експертиз* ідентифікаційних, класифікаційних, ситуаційних, діагностичних (судово-медичних, молекулярно-генетичних, хімічних, матеріалознавчих, балістичних, вибухово-технічних, пожежно-технічних, фоноскопичних, екологічних, комплексних криміналістичних та інших досліджень).

При розслідуванні воєнних злочинів типовою є необхідність ідентифікації трупів, яка може здійснюватися візуально за ознаками зовнішності, супутніми речами та документами або за допомогою досліджень судово-медичної одонтології, геномної ДНК. Робота судового медика значно ускладнюється, коли, труп перебував тривалий час на відкритому вологому повітрі, був похований у вологих ґрунтах; труп похований у «масових могилах», оскільки це сприяє процесам гниття, аутолізу, сапоніфікації (омиленню) трупа; труп фрагментований внаслідок тяжких вибухових, вогнепальних та інших травмувань; труп кілька разів перемішався сторонніми особами, змінювалось місце поховання, при цьому частково змінювалася і слідові картина.

За даними британських вчених, у випадках виявлення ознак перепоховання тіл або за наявності інформації про переміщення тіл певним транспортом з певного місця можливе дослідження ґрунтів, рослинності і навіть пилку, які нашаровані у вигляді осаду на тілі чи одязі потерпілого внаслідок тісного контакту, потім співставлення цих даних з даними балістичних досліджень, інших зразків і в такий спосіб встановлення «первинних» та «вторинних» місць злочину. Це так зване «профілювання довкілля», яке вперше було використано в розслідуванні воєнних злочинів у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії. В такий спосіб було досліджено 24 ділянки та понад 240 геологічних, рослинних зразків [21].

Робота на місцях масових поховань має свої особливості. Закордонні фахівці вважають «братськими могилами» такі

місця поховання, де закопані кілька (понад один) трупів або розкидані на поверхні людські останки (у тому числі скелетовані, змішані, фрагментовані), якщо обставини смерті та поховання вимагають розслідування на предмет законності [11, с. 4]. Загальними принципами роботи на місцях масових поховань є забезпечення максимально можливого шанобливого ставлення до похованих та максимально можливе зниження ризиків завдання шкоди слідовій картині. З урахуванням зарубіжного досвіду [12, с. 11–12] можна виокремити наступні *етапи розслідування фактів масових позасудових страт і поховань*:

1) *попередній етап*: інформаційна розвідка, збір даних від місцевого населення, представників місцевої влади про місце події, обставини події, свідків та потерпілих і т. д.;

2) *археологічний етап*: 2.1) визначення меж території розкопки, розподіл на сектори за необхідності, визначення сил та засобів, які планується використати, встановлення фізичної огорожі місця події; 2.2) викопування останків, фото- та відеофіксація, складення процесуальних протоколів, вилучення об'єктів;

3) *дослідницький етап*: 3.1) проведення розтинів, лабораторних досліджень; 3.2) проведення ідентифікаційних досліджень;

4) *завершальний етап*: формування висновків, оцінка сукупності зібраних доказів, інформування про результати розслідування близьких, рідних, громадськості.

Ідентифікація похованих в таких умовах трупів ускладнюється через відсутність ізоляційного матеріалу між ними, що спричиняє тісний контакт, змішування останків, особливо в тих випадках, коли йдеться не про організоване (паралельно одне до одного), а дезорганізоване положення тіл [14, с. 243]. До процесуальних дій в місцях масових поховань доцільно залучати фахівців судової антропології та судової археології.

Висновки. Дослідження підтвердило припущення, що відсутність донедавна практики розслідування воєнних злочинів зумовила відхід на другий план фахових дискусій проблематики кримінальних проваджень за такими «мертвими» статтями кримінального законодавства. Натомість сьогодні стає актуальним та надважливим запит правоохоронної системи на (1) формування спеціалізованих методик розслідування окремих воєнних злочинів; (2) застосування системного підходу до логістичного забезпечення кримінального провадження (організацію постачання та управління ресурсами, зокрема залучення персоналу, спеціального транспорту, техніко-криміналістичних засобів, спеціального одягу та допоміжних засобів, іншого обладнання); (3) вивчення та впровадження передового зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів використання криміналістичних та медичних знань збирання доказів воєнних злочинів, розширення практики створення спільних слідчих груп, залучення іноземних фахівців *ad hoc*; (4) розробку засад планування розслідування воєнних злочинів, оптимізацію роботи з особистісними, речовими, цифровими та документальними джерелами криміналістичної інформації; (5) розробку алгоритмів дій на специфічних місцях (місцях масштабних руйнувань, масових вбивств, масових поховань і т. д.), де потрібні особливі навички та особливі форми взаємодії слідчих, експертів, криміналістів, судових медиків та інших фахівців.

Висвітлення окремих логістичних, криміналістичних та судово-медичних питань є вихідним пунктом для подальших наукових розвідок, метою яких є формування якісної практики притягнення до кримінальної відповідальності порушників міжнародного гуманітарного права, що перебуває у прямому причинно-наслідковому зв'язку зі знаковим цивілізаційним індикатором досягнення верховенства права та відновлення справедливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Миронова В. О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2008. 20 с.
2. Колотуха І. О. Кримінальна відповідальність фізичних осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2010. 17 с.
3. Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08, 12.00.11. Харків, 2014. 39 с.
4. Піддубна М. В. Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 17 с.
5. Красницького І. Відгук офіційного опонента на дисертацію М. Піддубної «Імплементація норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України», подану на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. URL: <http://idpnan.org.ua/files/2020/vidguk-oponenta-krasnitskogo-i.v.-na-disertatsiyu-piddubnoyi-m.v.pdf> (дата звернення: 13.04.2022).
6. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування військових злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87.
7. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. 12 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf> (дата звернення: 13.04.2022).
8. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 150–162. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>
9. Мадзігон Н. Особливості імплементації норм міжнародного права щодо міжнародних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 3 (24). С. 197–200.
10. Репецький В. М., Лисик В. М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. Вип. 1. С. 120–125.
11. Klinkner M., Smith E. The Bournemouth Protocol on Mass Grave Protection and Investigation. Arts and Humanities Research Council. 2020. 28 p. URL: <https://www.bournemouth.ac.uk/research/projects/mass-grave-protection-truth-justice> (дата звернення: 14.04.2022).
12. Fondebrider L. Forensic Guide to the Investigation, Recovery And Analysis of Human Skeletal Remains. Argentine Forensic Anthropology Team (EAAF). 2020. 36 p. URL: <https://eAAF.org/wp-content/uploads/2020/11/EAAF-Forensic-Guide-for-the-investigation-recovery-and-analysis-of-human-skeletal-remains.pdf> (дата звернення: 18.04.2022).
13. Nystedt M., Kleffner J. K., Nielsen C. A. Handbook On Assisting International Criminal Investigations. Folke Bernadotte Academy and Swedish National Defence College. 2011. 49 p. URL: <https://fba.se/contentassets/6f4962727ea34af5940fa8c448f3d30f/handbook-on-assisting-international-criminal-investigations.pdf> (дата звернення: 18.04.2022).
14. Investigation Manual for War Crimes, Crimes Against Humanity and Genocide in Bosnia and Herzegovina. OSCE. 2013. 315 p. URL: <https://www.osce.org/bih/281491> (дата звернення: 18.04.2022).
15. Ковалевська С. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 21 с.
16. Sprogøe-Jakobsen S., Eriksson A., Hougen H., Knudsen P., Leth P., Lynnerup N. Mobile autopsy teams in the investigation of war crimes in Kosovo 1999. *Journal of Forensic Science*. 2001. № 46 (6). P. 1392–1396.
17. Французькі експерти прибули до України для допомоги у розслідуванні воєнних злочинів РФ. Офіс Генерального прокурора. 12.04.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/francuzki-eksperti-pribuli-do-ukrayini-dlya-dopomogi-u-rozsliduvanni-vojennix-zlociniv-rr> (дата звернення: 13.04.2022).

18. Ірина Венедіктова та Прокурор Міжнародного кримінального суду побували на місцях вчинення воєнних злочинів РФ на Київщині. Офіс Генерального прокурора. 13.04.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/irina-venediktova-ta-prokuro-r-miznarodnogo-kriminalnogo-sudu-pobuvali-na-mis-cyax-vcinennya-vojen-nix-zlociniv-rf-na-kiyivshhini> (дата звернення: 13.04.2022).

19. Яремчук В. О. Криміналістичні та медичні знання: межі використання при розслідуванні злочинів. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 211–219.

20. Ковалевська Є. В. Взаємодія між учасниками кримінального провадження в процесі застосування спеціальних медичних знань: поняття та принципи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10 (260). С. 233–236.

21. Brown A. G. The use of forensic botany and geology in war crimes investigations in NE Bosnia. *Forensic science international*. 2006. № 163.3. P. 204–210.